

११६ वनस्पतींचे औषधी गुणधर्म

(‘अ’ पासून ‘न’ पर्यंतच्या आद्याक्षरांनुसार येणाऱ्या वनस्पती)

अनुक्रमणिका

卐 मनोगत			१०
प्रकरण १ : महत्त्वाच्या वनस्पतींचे गुण व कार्य			११
वनस्पती व मानवाचे अवयव	११	२०. आवळा (आमलक)	२९
१. अक्कलकाला	१२	२१. आंबा (आम्र)	३३
२. अक्रोड (अक्षोट)	१४	२२. आंबेहळद	३४
३. अगरू	१४	२३. इसबगोल (अश्वगोल)	३४
४. अडुळसा (वासा)	१५	२४. इंद्रजव (इंद्रजव)	३५
५. अर्जुनसादडा (अर्जुन)	१५	२५. उंबर (उदुम्बर)	३५
६. अतिविषा (अँकोनाइट)	१७	२६. ऊस (इक्षु) - गूळ - (गुड)	
७. अननस (बहुनेत्र)	१८	साखर - शर्करा	३७
८. अनंतमूळ (सारिवा)	१८	२७. एरंड	३८
९. अपामार्ग (आघाडा)	१९	२८. ओवा (अजमोद)	४०
१०. अफू (अहिफेन)	२१	२९. अंजीर	४२
११. आम्लवेत	२२	३०. कडू कवठ (तुवरक)	४२
१२. अश्वगंधा (आस्कंद)	२२	३१. कडूलिंब (निम्ब)	४२
१३. अशोक	२३	३२. कडू पडवळ (पटोल)	४३
१४. असन	२४	३३. कपिकच्छू - कवचबीज (खाजकुयली)	४४
१५. अहाळीव (आळीव)	२५	३४. कमळ (पद्म)	४४
१६. अळसी (अलसी)	२५	३५. करंज (नक्तमाल)	४६
१७. अळू	२७	३६. कवठ - कपित्थ	४६
१८. आघाडा (अपामार्ग)	२७	३७. काकडशिंंगी (कर्कटशुंगी)	४८
१९. आले (सुंठ) आर्द्रक	२७		

३८. काकमाची (मकोय)	४९	६१. कांचनार (कांचन)	६५
३९. काकोदुम्बर (भुई उंबर)	५०	६२. कांडवेल (अस्थिसंधानक - हाडजोड)	६६
४०. काडे चिराईत (किराततिक्त)	५०	६३. कांदा (पांढरा) (पलांडु)	६६
४१. कापूर (कर्पूर)	५१	६४. खजूर (खर्जूर) - खारीक	६७
४२. कापूरकाचरी (शठी)	५३	६५. खदिर - खैर (काथ)	६८
४३. कापूस (कार्पास)	५३	६६. खसखस (पोशतदाना)	६८
४४. कायफळ (कट्फल)	५४	६७. खाजकुयली (कवच बी) (कपिकच्छु)	६९
४५. कारले (कारवेल्लक)	५५	६८. गवती चहा - पाती चहा (सं. सुगंधी)	७०
४६. कारमरी (शिवण)	५५	६९. गुग्गुळ (गुग्गुलु)	७०
४७. कासविंदा (कासमर्द)	५६	७०. गुलाब (तरुणी)	७२
४८. कुचला (विषतिंदुक)	५७	७१. गुळवेल (गुडुची)	७३
४९. कुटकी (कुटुका)	५७	७२. गुंज (गुंजा)	७५
५०. कुडा (कुटज)	५८	७३. गोखरू (गोक्षुरक)	७६
५१. कुश	५९	७४. घेवडा	७६
५२. कुष्ठ	५९	७५. घोसाळे (घामार्गव)	७६
५३. कुळीथ (कुलथ)	६०	७६. चणे (हरभरा)	७७
५४. केशर (कुंकुम)	६१	७७. चमेली (जाति) जाई - मालती	७७
५५. केळे (कदली)	६१	७८. चारोळी (प्रियाल)	७७
५६. कोकम (वृक्षाम्ल)	६२	७९. चित्रक (अग्नी)	७८
५७. कोथिंबीर (धने)	६२		
५८. कोरफड (कुमारी)	६३		
५९. कोहळा कूष्मांड	६४		
६०. कंकोळ (कबाबचीनी)	६५		

८०. चिंच (आम्लिका)	७९	९९. दारूहळद (दारूहरिद्रा)	
८१. चंदन (मलयज)	८०	आणि रसांजन	९३
८२. जटामांसी	८१	१००. दालचिनी (त्वक्)	९४
८३. जवखार (यवक्षार)	८१	१०१. दुर्वा	९५
८४. जायफळ (जातिफल)	८२	१०२. देवदारू (देवदार)	९५
८५. जास्वंद (जपा)	८२	१०३. दंती	९६
८६. जांभूळ (जम्बू)	८३	१०४. द्राक्षे (द्राक्षा)	९६
८७. जिरे (जीरक)	८३	१०५. धने (कोथिंबीर)	९७
८८. जीवन्ती (शिरदोडी)	८४	१०६. धमासा (धन्वयास)	९७
८९. जेष्ठमध (यष्टीमधु)	८४	१०७. धायटी (घातकी)	९८
९०. डाळींब (दाडिम)	८७	१०८. धोत्रा (धत्तूर)	९८
९१. डिकेमाली (नाडीहिंगु)	८८	१०९. नागकेशर (नागचाफा)	९९
९२. डोरली (बृहती)	८८	११०. नागवेल - विड्याचे पान	१००
९३. तालीमखाना (कोकिलाक्ष)	८९	१११. नागरमोथा (मुस्ता)	१००
९४. तांदुळजा	८९	११२. नारळ (नारिकेल)	१००
९५. तीळ (तिल)	९०	११३. निर्गुण्डी	१०१
९६. तुवरक (कडूकवठ)	९१	११४. निर्मळी (कतक)	१०२
९७. तुळस (तुलसी)	९२	११५. निवडुंग (स्नुही)	१०३
९८. दर्भ	९३	११६. निशोत्तर (त्रिवृत्)	१०३

प्रकरण २ : आयुर्वेदीय औषधे व दुष्परिणाम १०४

卐 '९५ वनस्पतींचे औषधी गुणधर्म' या ग्रंथाची

संक्षिप्त अनुक्रमणिका

१०८

‘न अनौषधं जगति किञ्चित् द्रव्यम् उपलभ्यते ।’ (चरकसंहिता, सूत्रस्थान, अध्याय २६, श्लोक १२) म्हणजे ‘जगात एकही द्रव्य असे नाही की, ज्याचा औषध म्हणून उपयोग करता येणार नाही’, असे आयुर्वेदाने म्हटले आहे.

आयुर्वेदाने वनस्पतीच्या गुणांचे वर्णन तिच्या मानवी शरीरावर होणाऱ्या परिणामांवरून केले आहे, उदा. पिंपळी उष्ण आहे, तर आवळा शीत आहे. याचा अर्थ पिंपळीचे तापमान जास्त आहे व आवळ्याचे कमी आहे, असा नाही. ते स्पर्शाला उष्ण किंवा शीत नाहीत. उष्ण द्रव्ये पेशीत चयापचयाची क्रिया वाढवतात, तर शीत द्रव्ये चयापचयाची क्रिया कमी करतात. उष्ण द्रव्यांनी शरीरातील नलिका रुंद होतात, तर शीत द्रव्यांनी नलिका आकुंचन पावतात.

आयुर्वेदाने गोड, आंबट, खारट, तिखट, कडू व तुरट चवीच्या अन्नाचा व द्रव्यांचा दोष, धातू व मल यांवर कसा परिणाम होतो, याचे चांगले वर्णन केले आहे.

आयुर्वेदात सांगितलेल्या बऱ्याच वनस्पती खेडेगावातही मिळतात; म्हणून नेहमी मिळणाऱ्या वनस्पतींचा रोग निवारणासाठी व आरोग्यसंपन्न जीवन जगण्यासाठी कसा उपयोग करावा, याची माहिती हा ग्रंथ वाचल्यावर मिळेल. हा ग्रंथ सामान्य माणसांना, वैद्यकीय विद्यार्थ्यांना, वैद्य व डॉक्टर्स यांनाही उपयोगी होईल. ‘या औषधांचा अभ्यास करून व ती योग्य रीतीने वापरून सर्वजण निरोगी व आरोग्यसंपन्न जीवन जगोत’, हीच त्या जगन्नियन्त्या परमेश्वराजवळ प्रार्थना !

- लेखक